

GONDOLATOK AZ ALKOTÁS VETÜLETÉRŐL

(VÁZLAT)

Gerold László

... a műfordítást sokkal nagyobb és fontosabb dolognak tartom, mint amilyennek látszik."

(Babits Mihály)

Igen rokonszenves, hogy a Híd a Krleža-évforduló alkalmából nem mellőzte a jubiláló verseit.

Paradox, de egyben szánalmas jelenség, hogy a mottóként idézett Babits-mondattal kell még ma is a műfordítás igaza és művészsége, a műfordító megbecsülése mellett kiállni, cikkezni, írást kezdeni. A kérdés paradox volta nem sajátosan fordítási jellegű, a műalkotásra is vonatkozik, noha a fordítás esetében kifejezettebb. Amikor egy helyen Babits Mihály részint tetszelegve, részint szemérmesen azért nevezi versét műfordításnak, mert eredetinek nem meri, eleve megfosztja kvalitásaitól mind a művet, mind az alkotót. Onkéntelen a költő és az irodalmi iparos kategóriái ötlenek fel; az első az alkotóra, a második a fordítóra vonatkoztatva. Holott a költő és az epigon viszonya nem a költőre és a fordítóra jellemző, kell hogy legyen jellemző, transzponálható, hanem a fordító és a fordító viszonyára. „Ami az irodalmi iparos számára technikai, az a költő számára lelki, emberi, erkölcsi feladatot jelent”, fogalmazza meg helyesen, differenciál Sinkó Ervin (*Mit adhat a költő?, Híd, 1959 június*), ha a fordítót is költőnek tekintjük, a fordítót pedig irodalmi iparosnak, akkor a „lelki, emberi, erkölcsi” és a „technikai” feladat közötti értéktávolság egy pillanatra sem csökken. A helyettesítés nem jelent közelítést is a művészi és művészietlen között. Abból azonban, hogy a fordítás kötöttebb az alkotásnál, nem következik az, hogy a fordító feladata is könnyebb, hogy híján van minden „intenzív elmélyedésnek”. Az olvasmányok, feladatok nem szolgálhatnak pusztá mintául, melyekből saját mézesbábjukat szagattják ki a fordítók. Az átélést nem szabad csak filológiai értelemben minősíteni. A műfordítás a választással kezdődik, ez jelenti a témát, az élményt, melyet megtalálunk, felfedezünk, fejlesztünk, ápolunk — kifejezünk. A fordítás nem más, mint érzékeny rendellenes-

ség, a megfoghatatlanok finom csereberéje. A versben levő „affektív izzást” (Cauldwell) kell átvinni szavakkal, hangokkal, ezek zenéjével, ritmusával. Cauldwell szerint a fordítás erre képtelen, mert ha „jó költészet... akkor voltaképpen újraköltéssel van dolgunk” (Cauldwell: *Illúzió és valóság*). Az „újraköltés” fogalmában benne érzem az író-t és a fordítót is, csak így foghatom fel helyesen, így becsülhetem meg a fordítót, és emelhetem a fordítót, az irodalmi iparos tőle — a költő mellé.

A gazdag faragású szarkofághoz hasonlítható Krleža-ópuszban úgy helyezkednek el a költemények, mint az előbbi sarkain levő egy-egy megbújó kosfej. A fedőlapra (*Hid*, 1963 február) nyomtatott *Üers* (eredetiben hol *Stih*, hol *Stih zrije*) azonban nemcsak Krleža művei elé járulhat mottóként, hanem minden nagy alkotói ténykedés elé is, ezeket is jellemezheti, természetesen, ha az „emocionális verejték” intenzitása legalább krležai, és nem kisebb annál. Ez pedig rengeteg. POÉTAI. A *Üers*ben Vörösmarty vén cigányát, helyesebben *A vén cigány* Vörösmartyját látom, érzem; a gondolatok, az érzések vetését és vetélését, perzselését, lüktető sajját, a szavak, a költemény vérig, velőig mérgező lángját könnyebben, tisztábban, teljesebben érzem és értem a *Üers* után. A belső, a pattanásig való feszültség innenső felén a *Üers*, túlsó felén *A vén cigány* van. A *Üers*ből áradó és ezt eredményező intenzitástól, feszültségtől *A vén cigány*ból sugárzó erőig művek, alkotások halmazán juthat el a költő, de lehet közvetlenül, mindent átugorva a következő lépés is. A társítás minden abszurditása ellenére is ebben látom rokonságukat, kapcsolatukat, belső izzásukat, asszociatív közelségüket.

Az örökös égés, lázadás, nyugtalanság művészi inkarnációja mindkét költemény.

„Az, mégsem az:

Festményekről színes fametszetek;

Sok hangszer, ének, egyetlen sípon;

Az, mégsem az: szélfűjt árnyéka csak.”

(Weöres Sándor)

Tóth Árpád a fordíthatóság kapcsán szól a vers „hatáskeltő mechanizmusáról” (Tóth Árpád: *Babits műfordításai, Nyugat*, 1920), Cauldwell szerint „specifikus emóció”, „affektív izzás” jelenti a sajátos versi elemet. Ezt kell felfednie, kitapintania a fordítónak, és közvetíteni saját nyelvén, saját írói műhelyében kovácsolva. Ez a leglényegesebb: író és fordító, költő és költő legyen a fordításban, érződjön, hasson mindkettő. Ezen túl minden más közrejátszó tényező csak ballaszt, értékevalvó kullancs. A többlet említésével jutunk el szükségszerűen az ún. generációs fordításokig. Ezek, mondhatni akaratlanul, koruk, évtizedük ízlését, felfogását is beleviszik a fordításba, mintegy hozzáadják, és ezzel többet ártanak, mint használnak.

Krleža *Stih* című költeménye az 1932-es *Knjiga lirike* (Minerva, Zagreb) válogatásban már megtalálható, tehát ebben az évben, vagy korábban készült. A *Hid* Somorja Sándor fordításában közli 1937 júniusában:

STIH ZRIJE

Forr a dalom
csupa rímes, csengő-búgó
versem zengő-zúgó
forradalom.

Versem zihál,
vad sírás szakad ki torkán,
bömböl mint az orkán
s halált szítál.

Gyilkos a vers lángja,
de ahol szállt a dal gyújtó üszke,
hymusz harsog ott az új világ büszke
hasadó hajnalára.

Újból Ács Károly tolmácsolásában olvashattuk a folyóirat 1963 februári számában:

VERS

Vers érik,
s a versnek magja méreg.
Fekete, néma rémek
Vetik s vetélik.

Vers perzsel.
Lüktetve sajog a seb.
Versből ördög nevet
s láncol a verssel.

Vers a vég.
Mérgez a lángja vérig.
Vers érik,
és érve ég.

Megjelölés nélkül úgyszólván semmiről sem ismerhetnénk fel a közös forrást:

STIH

Stih zrije.
A gorko je sjeme stiha.
Grozna i tiha
Sila stihove sije.

Stih žeže.
A peku goruće rane.
Djavo iz stiha pane,
i dušu veže.

Stih mori.
Otrovni plamen lije.
Stih zrije.
i zrijući gori.

A két fordítás keletkezése közt eltelt huszonhat év alatt a *Hid* arculata nem egységes. Különböző — esetleg még a fordításokkal is fémjelezhető — részekre tagolódik. Mind Somorja, mind pedig Ács fordítása a *Hid* fejlődésében meglevő egy-egy fejlődési periódust, tendenciát tükröz. Somorja Krleža-tolmácsolása a háború előtti „nemcsak folyóiratot, hanem mozgál-

mat” is jelentő időszak szülötte; Ács Károly fordítása az 1957 júniusában változó, „reformált” *Híd* (lásd a főszerkesztő adta programot, Major Nándor: *Tegnap, ma, holnap*, 1957 június) szerkesztői, művészi koncepciójának kifejezője lehetne, ez azonban nem zárja ki, hogy Ács fordítása nem jelenhetett volna meg az 1957 előtti *Híd*-ban is. A tény mindössze az, hogy a régi *Híd*-ban Krleža-vers Somorja-változata készül el.

Ez esetben nem a fordítók személyét akarom kiemelni, még kevésbé nem a harcos *Híd* szerepét elvitatni; az előbbi oktalan, ellaposító személyeskedésnek hatna, az utóbbi pedig a tényekkel folytatott szélmalomharc lenne. Mindössze az igazi, a nagy művészi alkotás — és Krleža verse mindenképpen az — értékei eladásának, megsemmisítésének látom jellemző példáját Somorja Sándor fordításában. Világos, hogy a fordítás tiszta utánérzés; a Krleža adta formába szorított Krleža adta ihlet szabad, önkényes felhasználása. A fordítás önmagáért beszél. Az előbb említett Vörösmarty-költemény funkciója itt teljesebb ki. A vén cigánnyal rokon „emocionális verejtek” feloldódik a „csupa rímes, csengő-búgó... zengő-zúgó” csilingelésben. A „Forr a dalom” forradalmisága a szavak hangalakja ellenére sem olyannyira forradalmi, mint a „Vers érik... és érve ég” között levő sorok bármelyikének sajgása, perzselése, vetése és vetélése, „affektív izzása”, emberi szenvedése. Mind az alkotás, mind a fordítás a tartalom és a forma — a belső izzás és a külső megvalósulás — küzdelmének eredménye. Somorja fordítása azért nem tekinthető művészinak, mert ebben a viaskodásban, küzdelemben még a formai sajátságokat is csak részben fejezi ki (ölelkező rím).

Ezzel reflexióim befejező szakaszához jutottam. Ács Károly fordításáról kell szólni. Sikerült, mondhatnám: bravúros fordítás. Az első és a harmadik versszak a sikerültebb. A szakaszok gócpontja, mintegy kiemelve, a mély magánhangzós „magja” és „lángja”. A magashangúság, különösen a számos é-hang a feszültség, az érés, a perzselés, a belső dinamika, az érve égés hangtani kifejezője. Az alakulás, a vetés és vetélés, a megformálás, a viaskodás zeneileg érzékeltetett képe. A középső versszak már nem oly intenzív megvalósítása, érzékeltetése a gondolat, a költemény születésének, a vetésnek, az érlelésnek, az intellektuális vajúdnak, mint a másikké. Ennek a szaknak két változata is ismert előttem. Az elsőt már idéztem, íme a második:

Vers éget.
Lüktet a seb és lángba csap.
Versből ördög kacag.
Vers a véred.

Az utolsó sornak még egy verziója van:

Vers a köteléked.

(Ezek a változatok is Ács Károly fordításai.) A „Lüktetve sajog a seb” és a „Lüktet a seb és lángba csap” lehetőségéből nemcsak azért választanám az elsőt, mert tömörségében közelebb áll az eredetihez — „A peku goruće rane” —, de a határozó igeneves alak — „Lüktetve” — fokozottabban fejezi ki az „érve égés” feszültségét, dinamikáját.

A „láncol a verssel” szerintem pedig azért megfelelőbb a „Vers a véred” és a „Vers a köteléked” változatoknál, mert a lenyűgöző kapcsolaton kívül az egész kis remekműre jellemző viaskodást, vajúdnak, vetést és vetélést is érzékelteti, mert szervesen illeszti a szakaszt az egész költeményhez:

nem álló, statikus, hanem mozgó, erjedő képet ad. A „láncol”-ban benne van a „köteléked”, de az utóbbiban nincs meg a „láncol” nyugtalansága, lázadása, elégedetlensége, szenvedése.

A változatok összevetésével nem örökérvényű „felfedezéseket” akartam tenni, mert a fordítás esetében minden, az „én műhelyemből, gondolat-táramból kikerülő titkok ismertetése és dicsőítése”-szerű kísérlet eleve nevetséges, elhibázott; a fordítás értéke, a megoldások tartóssága igen változó és mulékony.

Adalékokat, észrevételeimet szerettem volna közzétenni Ács Károly fordításához, és Ács Károly önálló költeményéről kényszerültem szólni. Ebben van a fordítás varázsa — ereje.